

Kėdainių apylinkės XIV amžiuje

Kėdainių apylinkės XIV amžiaus II pusėje aprašė Prūsijos kryžiuočių ir Livonijos krašto kronikininkai¹. Jų aprašymai yra pirmosios žinios, bylojančios, kad tai buvo miškais ir giriomis apaugęs bei tankiai apgyvendintas kraštas. Nuo Upytės žemės šiaurėje², Vidurio Žemaičių plynaukštės vakaruose, Alunos upės pietuose ir Lankesos bei Obelies upių rytuose buvo keliasdešimt pavaldžių bendruomenių centrų ir žemdirbių laukų, keliolika bajorų kaimų ir keletas didikų dvarų.

Miškų šiame krašte, pasak kronikininkų, būta didelių ir tankių, o girių gūdžių. Antai 1365 metų rugpjūčio 15 d. gūdžią girią tarp Gaižuvos ir Labūnavos turėjo pereiti Prūsijos kryžiuočiai³, o 1379 metų birželio 24 d. Ragainės pilies komtūro Kunono fon Hatenšteino vedama kariuomenė iš Pernaravos į Ragainę žygiavo per keturių mylių (apie 40 km) tankų mišką⁴.

Miškuose ir ant kelių žygeiviams reikėdavo įveikti stiprias užtvargas, kurias vietos gyventojai statė suversdami medžius ir prikaišiodami nusmailintų šakų. Tokių užtvargų prireikdavo ne tik gynybai – nuo seno jomis būdavo žymimos laukų, ganyklų ir sodžių ribos⁵. Dideles užtvargas prie Labūnavos 1364 metų sausio 21 d. išardė ir sudegino Prūsijos kryžiuočių didžiojo magistro Vinricho fon Kniprodes vedama kariuomenė⁶. 1384 metų rugpjūčio 14 d. kryžiuočių žvalgai, eidami iš Labūnavos į Vandžiogalą, net dešimtyje vietų matė stiprias užtvargas⁷.

Kryžiuočių žvalgų aprašymuose minimi ir keliai, ėję lygiagrečiai upėms, kirtę miškus, vingiavę šalia dirvonų, ganyklų, laukų⁸. Keliai vedė į pavaldžių žemdirbių bendruomenių centrus, laisvųjų žemdirbių sodžius, bajorų sodybas ir didikų dvarus. Keliai buvo prižiūrėti, jais be vargo buvo galima eiti ir važiuoti. Štai 1384 metų rugpjūčio 14 d. „geru keliu“ kryžiuočių žvalgas Girhardtas ėjo nuo Nevėžio iki Neries, o jų vedlys prūsas Eisutis tais pačiais metais „geru keliu“ keliavo iš Galnos⁹ į Josvainius. Iš Josvainių, pasak jo, „gali keliauti į Žeimius ir kur tik panorėsi“¹⁰.

¹ *Scriptores rerum Prussicarum* (toliau – *SRP*, Bd. 2), Leipzig, 1863.

² Upytės žemė paminėta 1254 metais Rygos vyskupui Albertui nustatant su Livonijos ordino magistru Žiemgalos ribą (O. Maksimaitienė, Upytės senovė, *Upytė*, Vilnius: Mintis, 1986, p. 7).

³ „Et cum exercitu intrant lerram Gaysow transeúntes grandem silvam, veniunt in terrain Labuno (*SRP*, Bd. 2: Die Chronic Wigands von Marburg, s. 552). Gaižuvos žemė XIII–XIV a. buvo apėmusi Dubysos žemupio kairįjį krantą, tarp Ariogalos ir Vilkijos.

⁴ „Pertransit eciam grande nemus in bona ordinacione longum 4 miliaribus et cum divina gratia salubriter reversus est cum suis“ (Ten pat, s. 588).

⁵ J. Jurginis, *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962, p. 171.

⁶ „Consequenter sursum ad 3 miliaria intrant terriculam, que fortiter circumsepta erat vepribus, et tamen fratres septis destructis comburunt et predantur terriculam sitam prope Labuno“ (*SRP*, B.2: Die Chronic Wigands von Marburg, s. 541).

⁷ „Von Prinavden von deme lande j mile in das lant czü Labüne, von Labüne j. mile bis czü Wangaigele, do czwisschin wol an czen endin müs man hegene rümen“ (*SRP*, B.2: Die littauishen Wegeberichte, s. 681). Žvalgų paminėta vietovė Prinavden siejama su dabartiniu Panevėžiuoku.

⁸ *SRP*, B.2: Die littauishen Wegeberichte, s. 679–695.

⁹ Galnos ir Subnos žemės buvo Josvainių žemės pakraštyje, prie Šušvės upės, netoli Pernaravos, (H. Łowmiański, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 2, Wilno, 1932, s. 92-93).

¹⁰ „von Galve ij mile czu Joswayde ist ouch besaczet lant. Von Joswaide wil her fort wege füren kein Seymen, adir wo irn hin habin wellet“ (*SRP*, B.2: Die littauishen Wegeberichte, s. 681).

Keliai paminėti tik Kėdainių pietinėse ir pietvakarinėse apylinkėse, per kurias žygiuodavo Prūsijos kryžiuočiai. Livonijos krašto riteriai žygiuodavo per šiaurines ir rytines apylinkes¹¹. Jų žygiai aprašyti lakoniškai, vietovės ir jų aplinka nedetalizuotos, keliai neminimi. Riteriai nuo Upytės šiaurėje iki Labūnavos pietuose žygiuodavo abiem Nevėžio pakrantėmis maždaug 20 kilometrų pločio ruožu nuo upės, įveikdami 150 kilometrų ir daugiau per 4–5 žygio dienas¹².

Žemės arba kraštai, kronikininkų vokiškai pavadinti „lant“ arba lotyniškai „terra“ greičiausiai buvo teritoriniai vienetai su centrais ir keliais pavaldžiais laukais¹³. Dešiniojoje Nevėžio pusėje paminėtos Pernaravos (Parven), Subnos (Sobenaw), Galnos (Galve), Josvainių (Jesy, Joswayde), Dotnuvos (Datinen), Beržų (Berze), Sosių (Sasen) žemės. Kairiojoje Nevėžio pusėje paminėtos Aristavos (Arvisten), Labūnavos (Labunowe), Pėdžių (Pedins) žemės. Kokio dydžio tos žemės buvo, nežinia. Kronikininkai jų neapibūdino, tik paminėjo, kad tai „tirštai“ gyvenamos vietos¹⁴. Vieną žemių, Livonijos kronikininko Hermano Vartbergės pavadintą „Sasen“ (Sosiai), bandyta lokalizuoti. Rytuose ji tikriausiai ribojosi su Nevėžiu, pietuose su Kalnaberžės (Calleberze) ir Šlapaberžės (Slappeberze) laukų miškais, vakaruose su Miegėnų (Megene) lauku ir Varnabalio upės vaga. Šiaurinė lauko riba nėra aiški, rytinė ir vakarinė greičiausiai buvo apie 7 kilometrų ilgio, o šiaurės rytinė ir pietvakarinė apie 8–9 kilometrus. Taigi Sosių žemę sudarė maždaug 63 kv. km. dydžio teritorija, o jos centru tikriausiai buvo kairiojoje Liaudės upelio pakrantėje stūksantis Bakainių piliakalnis¹⁵.

Laisvųjų laukininkų lauką sudarė keliasdešimt kvadratinių kilometrų teritorija su keliais sodžiais, kuriuose gyveno apie 50–70 šeimų. Dirbamą žemę laukininkų šeimos buvo pasidalijusios: kiekviena savo dalį tvarkė kaip nuosavybę, o miškus ir ganyklas naudojo bendrai¹⁶. Dešiniojoje Nevėžio pusėje kronikininkai išvardijo Liaudės (Lauden), Lažų (Aze), Miegėnų (Megene), Šlapaberžės (Slappeberze), Kalnaberžės (Calleberze), Ramėnų (Ramoe), Virgų (Vergo)¹⁷, Kutiškių (Andigenkuthi)¹⁸, Ruminių (Ramynne), Babėnų (Babyne), Kėdainių (Gaydine), Karūnavos (Karianowe) laukus. Keturi laukai –

¹¹ Vieną ilgiausių žygių į Kėdainių apylinkes 1372 metų rugpjūtį detalizavo karo istorikas žurnalistas Zigmantas Raulinaitis (Z. Raulinaitis, Grobio ir naikinimo žygis, *Karys*, Brooklyn (NY), 1979, p. 108–126, žr.: žygio planą).

¹² *SRP*, B2: Hermannii de Wartberge Chronicon Livoniae, s. 97–101.

¹³ Teigiama, kad teritoriniai vienetai žemės Lietuvoje gyvavo X–XIII a. I pusėje. Žemės valsčiais tapo XIV a, kai juos valdžiusius kunigaikščius pakeitė didžiojo kunigaikščio vietininkai (E. Gudavičius, *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, t. 1. Vilnius: LII leidykla, 1999, p. 33–36).

¹⁴ „Von besten czü Betigal, das ist allis besalczet lant. Von Lesten ij mile weges in das lant czü Galve, ist gut besatzet lant, man hat czü heerin genuk. Von Galve ij mile czu Joswayde ist ouch besaczet lant (*SRP*, B2: Die littauishen Wegeberichte, p. 681).

¹⁵ E. Prascevičius, Apie Hermano Vartbergės Livonijos kronikoje 1372 m. minimą vietovę Sasen, *Voruta*, Nr. 42 (228), Vilnius, 1995, p. 8. Kai kurie tyrinėtojai mano, kad Bakainių piliakalnis galėjo būti Upytės žemės centru (G. Zabiela, Upytės žemė II tūkstantmečio pirmoje pusėje, *Iš Panevėžio praeities, Upytės žemei 750 metų*, Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2004, p.30).

¹⁶ J. Jurginis, *Lietuvos valstiečių istorija (nuo seniausių laikų iki baudžiavos panaikinimo)*, Vilnius: Mokslas, 1978, p. 14–15.

¹⁷ Spėjama vietovė prie Dotnuvėlės intako Virgupio (R. Tamašauskas, *Dotnivių datos*, Kėdainiai: Spaudvita, 2012, p. 11).

¹⁸ Spėjamas Kutiškių kaimas prie dešiniojo Nevėžio intako Kruosto. Kitoje Kruosto pusėje, priešais Kutiškį, yra Vaidatonių piliakalnis (Ten pat, p. 14).

Kujėnai (Knien)¹⁹, Apytalaukis (Opitelake), Rūdžiai (Rudene), Kapliai (Kapplius) – paminėti kairiojo Nevėžio kranto pusėje²⁰.

Bajorų sodybas kronikininkai lotyniškai pavadino „villa“ (kiemas) arba vokiškai „dorf“ (kaimas). Be bajoro šeimos juose gyveno 6–8 pavaldžių žmonių šeimos, kurios sudarė bajoro šeimyną. 1394 m. birželio 24 d. kryžiuočių žvalgai Tagilas ir Panczikas, eidami iš Kremilavos²¹ prie Nevėžio, už trijų mylių (30 km) kelio priėjo bajoro Babtino kiemą su 6-iomis šeimynomis. Perbridę brastą, jie dešiniojoje Nevėžio pusėje už pusantros mylios (5 km) aplenkė bajoro Grugelio kiemą su 8-iomis šeimynomis, eidami toliau, už ketvirčio kelio (2,5 km), matė bajoro Kebeno kiemą su 5-iomis šeimynomis²². Tais pačiais metais eidami kitu keliu iš Kremilavos prie Nevėžio ir perbridę „iki juosmens gilumo brastą“, „už ketvirčio kelio“ abu žvalgai priėjo bajoro Simgailos kiemą su 6-iomis šeimynomis, pasukę „truputį į kairę“ už „ketvirčio kelio“, jie aplenkė bajoro Misiaus kiemą su 5-iomis šeimynomis. Be kita ko žvalgai pastebėjo, kad kiemai buvo aptverti aukštomis tvoromis, turėjo dvejus vartus ir pasiekiamos einant – „geru lydimu“²³.

Išskirtinis, tik Nevėžio žemumai būdingas, luomas buvo didikai. Kronikose jie lotyniškai pavadinti „magnus satrapa“ ir paaiškinta, jog gyveno „ad curia“²⁴, t. y. dvaruose. Jų Nevėžio žemumoje būta kelių, o dabartinėse Kėdainių apylinkėse – dviejų. Vienas dvaras stovėjo Labūnavoje, savininku buvo didžiojo kunigaikščio Algirdo anūkas Jonas Patirkaitis. 1365 m. rugpjūčio 15 d. dvaras paminėtas Prūsijos kryžiuočių kariuomenei žygiuojant į Vilnių ir keliantis per Nevėžio brastą. Jonas per savo sūnų maldavo dvaro nesudeginti ir siūlė sandėrį: kryžiuočiai grįždami galėsia patys jame apsistoti²⁵. Kitas dvaras stovėjo Aristavoje. Savininku 1371 m. rugpjūtį paminėtas didikas Algimantas ir pabrėžta, kad vietą dvarui jis išsirinko „savo nuožiūra“²⁶.

Kas gi buvo tie „magnus satrapa“?

Vieni teigia, kad tai sričių vietininkai²⁷, kiti mano, kad žemių vietininkai²⁸. Jų santykiai su Lietuvos didžiaisiais kunigaikščiais greičiausiai buvo grįsti partneryste, kadangi ir vieni, ir kiti norėjo valdyti turtingą Nevėžio žemumą. Nuo XIV a. II pusės tapusi kovų su Prūsijos kryžiuočiais ir Livonijos ordinu centru, ji neištuštėjo. Tai liudija dažni jos puolimai ir nemenkėjantys išgabenamo grobio srautai. Prie taikaus gyvenimo

¹⁹ Išnykęs kaimas netoli Tiskūnų (Ten pat, p. 11).

²⁰ *SRP*, B2: Hermannii de Wartberge Chronicon Livoniae, s. 101–102.

²¹ Vietovė prie dešiniojo Nemuno intako Upesnio, 5 km nutolusi į rytus nuo Vilkijos.

²² *SRP*, B2, Die littauishen Wegeberichte, s. 681

²³ Ten pat, s. 682. Lydimu vadinamas iškirsto miško vietoje dirbamas laukas.

²⁴ „ad curiam Algeminnen in terra Arvisten ubi Algeminne, magnus satrapa“ (*SRP*, B2, Hermannii de Wartberge Chronicon Livoniae, s. 99).

²⁵ „veniunt in terram Labuno non avisatam occidentes et capientes, intrant landein curiam cuiusdam bayoris nomine Ywan juxta Humen Naw[o]se, in quo erat vadum, juxta quod exercitus stelit, diclusque Ywan per tilium clamorc magno a marsbalko peeiit curiam suaii salvari, ut marschalkus in ea in redilu possit bospilari; qui respondit: antique structure debent cremari el nove erigi“ (*SRP*, B2: Die Chronic Wigands von Marburg, s. 552).

²⁶ „ubi Algeminne, magnus sátrapa, suam habitacionem elegit“ (*SRP*, B2, Hermannii de Wartberge Chronicon Livoniae, s. 99).

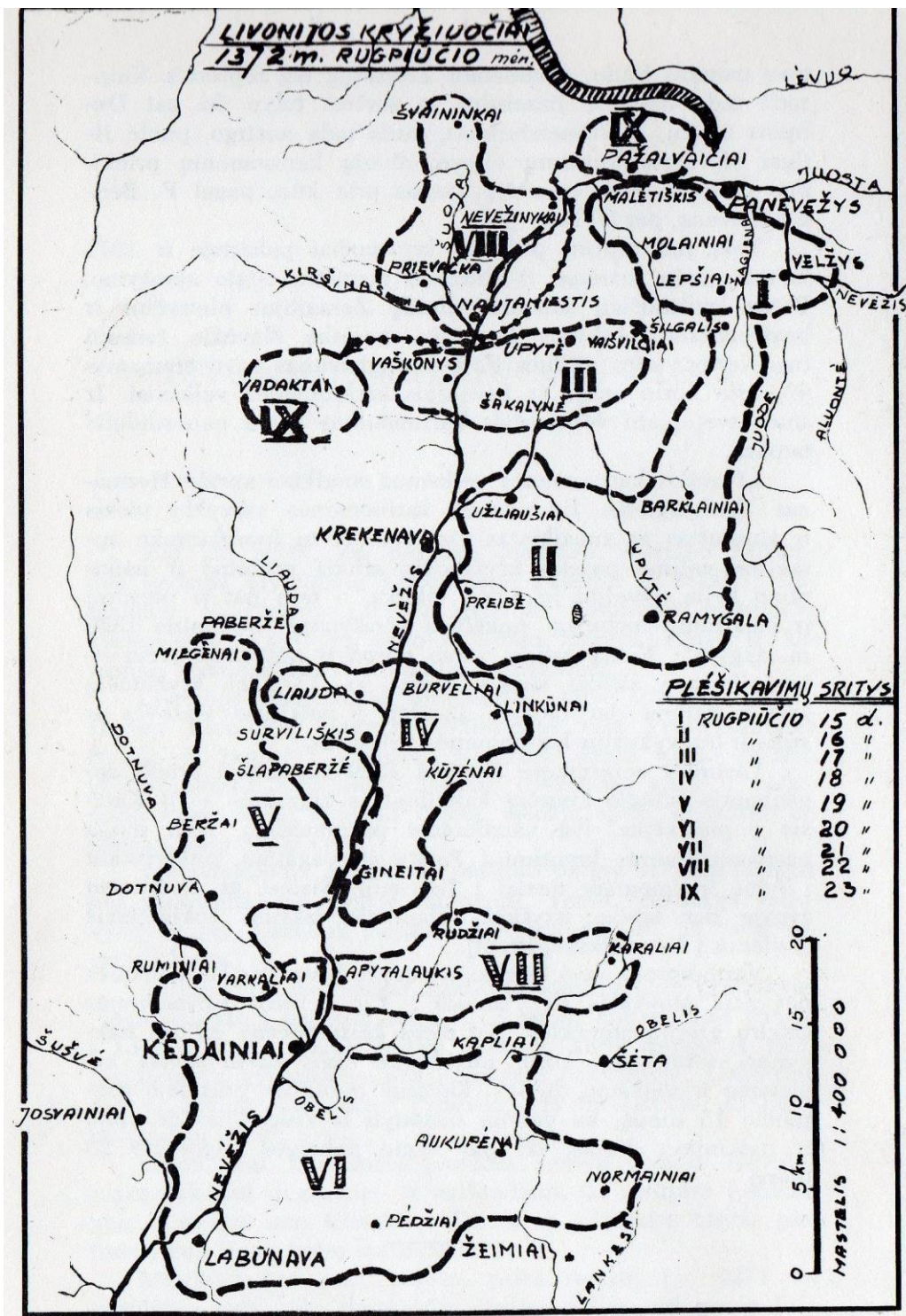
²⁷ E. Gudavičius, Lietuvos valstybės struktūra Gedimino laikais, *Lietuvos europėjimo keliais*.

Istorinės studijos. Sud. A. Bumblauskas, R. Petrauskas, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2002, p. 137.

²⁸ A. Nikžentaitis, Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikikrikščioniškos Lietuvos visuomenės *bruožai*, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 5, Klaipėda: Klaipėdos Universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centro leidykla, 1996, p. 13.

Nevežio žemumos ir Kėdainių apylinkių žmonės sugrįžo tik po 1410 metų liepos 15 d. Žalgirio mūšio ir 1435 metų rugsėjo 1 d. Pabaisko mūšio²⁹.

²⁹ D. Baronas, Aukštaitija kovų su Livonijos ordinu metu (XIII–XIV a), *Iš Panevėžio praeities: Upytės žemei 750 metų*, 2004 p. 54.

1372 metų rugpjūčio 15–23 d. Livonijos kariuomenės žygio į Vidurio Lietuvą schema, sudaryta karo istoriko žurnalisto Zigmanto Raulinaičio.

Šaltiniai

Scriptores rerum Prussicarum, Herausgegeben von: Dr. Theodor Hirsch, Dr. Max Töppen und Dr. Ernst Shtrehlke, Zweiter Band, Leipzig, 1863.

Literatūra

- D. Baronas, Aukštaitija kovų su Livonijos ordinu metu (XIII–XIV a), *Iš Panevėžio praeities: Upytės žemei 750 metų*, 2004.
- E. Gudavičius, *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, t. 1. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1999.
- E. Gudavičius, Lietuvos valstybės struktūra Gedimino laikais, *Lietuvos europėjimo keliais, Istorinės studijos*. Sudarė: A. Bumblauskas, R. Petrauskas, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2002.
- J. Jurginis, *Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1962.
- J. Jurginis, *Lietuvos valstiečių istorija (nuo seniausių laikų iki baudžiavos panaikinimo)*, Vilnius: Mokslas, 1978.
- H. Łowmiański, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 2, Wilno.
- O. Maksimaitienė, Upytės senovė, *Upytė*, Vilnius: Mintis, 1986.
- A. Nikžentaitis, Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikikrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 5, Klaipėda: Klaipėdos Universiteto Vakarų Lietuvos ir Prūsijos istorijos centro leidykla, 1996.
- E. Prascevičius, Apie Hermano Vartbergės Livonijos kronikoje 1372 m. minimą vietovę Sassen, *Voruta*, Nr. 42 (228), Vilnius, 1995.
- Z. Raulinaitis, Grobio ir naikinimo žygis, *Karys*, Brooklyn (NY), 1979.
- R. Tamašauskas, *Dotnuvių datos*, Kėdainiai: Spaudvita, 2012.
- G. Zabiela, Upytės žemė II tūkstantmečio pirmoje pusėje, *Iš Panevėžio praeities, Upytės žemei 750 metų*, Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2004.